

EL TERRITORI, VIES I CENTURIACIONS

FERRAN ARASA

Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València

LA XARXA VIÀRIA

Les vies romanes poden classificar-se en diferents tipus segons la seua importància. Així, Sícul Flac, agrimensor del segle I, distingeix entre *viae publicae*, *viae vicinales* i *diverticula* o camins d'accés a les propietats. De la mateixa manera, segons el seu acabat les vies rebien diferents denominacions: Ulpià, al començament del segle III, distingia diferents tipus de camins segons estigueren fets de terra (*viae terrenae*), de grava (*glarea stratae*) o pavimentats (*silice stratae*). La varietat observada entre les vies, fins i tot en un mateix itinerari, depenia de la solidesa del terreny natural i dels materials i recursos disponibles.

Per a construir una via, els topògrafs (*gromatici*) estudiaven curosament el terreny i en triaven els llocs més aptes per al pas. En primer lloc s'excavaven dues trinxeres paral·leles menudes (*sulci*), i tot seguit s'excavava l'espai intermedi fins a arribar a un terra ferm (*fossa*). Ací es preparava un llit de morter, arena i pedres sobre el qual es depositaven tres capes de pedres, grava i arena (*statumen*, *rudus* i *nucleus*), i finalment es preparava l'empedrat (*summa crusta*), bombat en el centre per a facilitar el desguàs. Dues vores enllosades (*marginis* o *crepidines*) cenyien la calçada (*agger*), al llarg de les quals es disposaven pedres en forma de falca per a consolidar-les (*gomphi*). Dues fosses laterals arreplegaven l'aigua de pluja. Les vies es construïen per trams, la qual cosa explica els lleugers canvis de direcció que en ocasions s'observen sobre el terreny.

En l'ascensió de muntanyes se solia utilitzar el traçat en ziga-zaga, de manera que des d'un angle se'n veia el següent. Quan la via travessava una zona rocosa s'aprofitava el ferm natural, sense necessitat de fonamentar-la, tallant roderes que servien com a rails per a les rodes dels carros. Aquests treballs eren necessaris quan la calçada travessava terrenys difícils com ara forts pendents o vora penya-segats. Un dels casos millor coneguts és el de la Roca Tallada, entre Palanques (els Ports, Castelló) i Castellote (Terol), on va ser necessari obrir un pas tallat en la roca en un tossal amb forts pendents. Alguns exemples de roderes poden observar-se en el mas de Mestres de Baix (Morella), possiblement en una via de caràcter local que es dirigia cap a la ciutat de *Lesera* (la Moleta dels Frares, Forcall), i a Arguinias (Sogorb) en la via que remuntava el riu Palància.

La documentació escrita sobre els camins romans és de dos tipus: els itineraris, o guies de carreteres, i les fonts epigràfiques, fonamentalment els mil·liaris. L'existència dels itineraris ha de posar-se en relació amb el servei públic de transport, organitzat per l'emperador August amb la finalitat de disposar d'un servei d'informació ràpid i eficaç. El *cursus publicus* garantia el transport de missatges,

La Via Augusta al seu pas pel Pla de l'Arc, entre Bell-lloc i la Pobla Tornesa (la Plana Alta).

Este és un dels trams millor conservats de la via, amb un traçat rectilini de 8'2 km que apunta a una referència orogràfica.

persones i mercaderies que viatjaven a compte de l'administració estatal. Per a això s'establí en les carreteres més importants una xarxa d'estacions de posta per al canvi de cavalls (*mutationes*) i per al descans i la manutenció dels funcionaris de l'administració estatal en camí (*mansiones*), entre els quals es trobaven els correus (*cursores*). Aquestes estacions estaven situades a una distància regular segons la seua funció, menor en el cas dels *stabula* per al canvi de cavalls dels correus (12-14 km) i més llarga per als *hospitia* que permetien passar la nit (30-36 km).

ELS ITINERARIS

Els itineraris, veritables guies i mapes de carreteres de l'època, eren de dos tipus: *itineraria adnotata* i *picta*, segons foren només escrits, una guia amb la relació d'estacions i distàncies, o tingueren un format cartogràfic, semblant a un mapa de carreteres actual. Els més importants que proporcionen informació sobre el País Valencià són els Vasos de Vicarello, l'Itinerari d'Antoni i l'Anònim de Ràvena. Els més antics són els primers, que es daten en els regnats d'August i de Tiberi. No tenen caràcter oficial i en cada un apareix escrit en quatre columnes l'Itinerari de *Gades* a Roma amb la relació de 106 estacions i les distàncies entre elles. La informació que proporcionen sobre terres valencianes es refereix als dos terços septentrionals del traçat de la via Augusta. L'Itinerari d'Antoni és un elenc d'estacions i distàncies que es data en època de Dioclecià, al final del segle III; la via Augusta queda repartida en diferents trajectes parcials, dels quals el segon inclou el seu traçat per terres valencianes. Finalment, l'Anònim de Ràvena és un document tardà que possiblement recull informació d'un mapa del segle III, al qual s'han afegit altres dades més recents fins al segle VIII. No inclou distàncies entre les estacions i afegeix dues vies no citades per l'anterior que discorren per terres valencianes: una que per Morella es dirigia cap a Caesaraugusta i una altra que seguia la costa entre *Portum Sucrone* (Cullera) i *Ilici*.

◀ Principals vies, ciutats i mansions i les distàncies que les separaven.

Al País Valencià els itineraris només citen la Via Augusta i altres dos camins secundaris, i ometen altres vies d'importància que sens dubte degueren existir.

Els itineraris ens proporcionen informació sobre 25 estacions de la xarxa viària principal al País Valencià, de les quals sis són ciutats i poden ser identificades amb seguretat (*Saguntum*, *Valentia*, *Saetabis*, *Dianium*, *Lucentum* i *Ilici*). Aquestes estacions pertanyien a dos camins: la via Augusta i una altra que tenia el seu principi i el seu final en ella seguint la costa entre el Xúquer i Elx. Entre les de la via Augusta hi havia postes de caràcter oficial, com les esmentades ciutats i *Intibili*, *Ildum*, *Sebelaci*, *Sucro*, *Statuas*, *Turres*, *Ello*, *Aspis* i *Thiar*; i possiblement altres establiments privats, les denominades genèricament *tabernae*, entre les quals podien trobar-se *Novlas* i *Aras*, esmentades únicament per documents privats com els Vasos de Vicarello. Entre les oficials, per la seua proximitat a altres estacions, és possible plantejar la funció de *mutatio* de *Statuas* y *Aspis*. Els seus topònims són en alguns casos d'indubtable origen ibèric, com ara *Ildum* i *Intibili*, i en altres clarament llatins, com *Alterum*, *Aras*, *Statuas*, etc.

Les possibilitats d'identificar les estacions que no estaven situades en ciutats són bastant limitades per la falta d'evidències; per a això poden tenir-se en compte les distàncies esmentades pels itineraris i els mil·liaris, els jaciments arqueològics i la seua localització geogràfica. Segons aquests criteris, en la via Augusta i seguint un recorregut nord-sud, *Intibili* podria reduir-se a Traiguera o la Jana; *Ildum* a l'Hostalot (Vilanova d'Alcolea), segons la reducció tradicional que ha confirmat el mil·liari de Caracal·la; *Novlas* a la Quadra de Na Tora (Castelló de la Plana); *Sebelaci*, 2,9 km cap al sud, possiblement a la partida de Ramonet (Almassora); *Sucro* a l'Alter de la Vintihuitena (Albalat de la Ribera); *Statuas* a Moixent; *Turres* cap a la Font de la Figuera; *Aras*, només a 4,4 km al sud de *Turres*, possiblement en la cruïlla amb el Camí d'Anníbal; *Ello*, al Monastil (Elda); *Aspis*, entre Novelda i Montfort; i *Thiar*, a Pilar de la Horadada. En la segona via esmentada sembla raonable la reducció de dues poblacions: *Portum Sucrone* a Cullera i *Allon* a la Vila Joiosa.

ELS MIL·LIARIS

Les fonts epigràfiques només donen notícia de la via Augusta a través dels mil·liaris i d'un camí privat en una inscripció rupestre d'Algímia d'Almonacid. Els mil·liaris constitueixen la millor prova per a confirmar l'origen romà d'un camí. En terres valencianes la via Augusta va ser l'únic dels camins romans que –fins on hui sabem– s'amollonà amb mil·liaris. Les troballes de Bétera i Sogorb, atribuïdes a sengles camins que des de *Saguntum* es dirigien cap a *Edeta* i *Caesaraugusta*, respectivament, semblen correspondre per les seues proporcions a fusts de columnes arquitectòniques més que a mil·liaris anepigràfics.

Els mil·liaris eren columnes de pedra que s'erigien a una distància de mil passes (1.481,5 m). En la seua superfície s'inscrivien un text amb

Mil·liari de Borriol (la Plana Alta, Castelló) dedicat a l'emperador Deci. 250 dC.

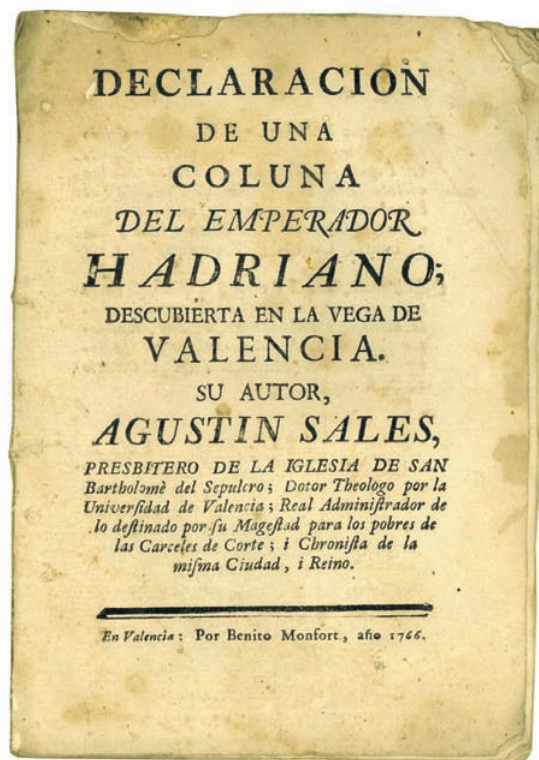
L'abundància de mil·liaris que poden datar-se al segle III degué obeir més a raons propagandístiques que a obres de reconstrucció de la Via Augusta.

informació sobre el nom del constructor o restaurador de la via, el nom d'aquesta i la distància que els separava del punt de partida o d'arribada. Al País Valencià s'han trobat 24 d'aquests monuments, llaurats en pedres locals com la calcària i sobretot el gres. La seua distribució geogràfica és bastant desigual, ja que en un tram d'uns 100 km de la via, entre el riu Cérvol i Xilxes, se n'han trobat vint exemplars. En destaca el reduït nombre en les comarques centrals, on només s'ha documentat un d'insegur a Sagunt i un altre a València, i també en les meridionals, amb dos més a Oriola i Pilar de la Horadada.

La major part d'aquests monuments s'han trobat fragmentats i alguns han desaparegut. Només catorze en conserven almenys una part de la inscripció i proporcionen alguna informació d'interés per a la història de la via; vuit en poden atribuir-se a un emperador determinat, en alguns casos amb la data concreta d'erecció. Hi destaca l'absència de l'emperador epònim, August, del qual fins ara no s'ha trobat cap mil·liari. El més antic dels coneguts, incomplet i no conservat, es trobà a les Coves de Vinromà i pot atribuir-se amb dubtes a Tiberi (33-34). Tot seguit, el d'Adrià (117-138) trobat a València, també desaparegut, és la primera prova d'intervencions en la part central del tram valencià de la via. La major part dels mil·liaris valencians es daten al segle III i la seua presència no ha d'obeir en tots els casos a obres de refacció de la via, sinó a raons propagandístiques. Hi destaquen el de Vilanova d'Alcolea, dedicat a Caracal·la (214); el de Pilar de la Horadada, a Maximí (235-238); el de Borriol, a Deci (250); el de Xilxes, a Trebonià Gal (252); el de Sagunt, dubtós, a Carí (282-283); i el trobat entre la Pobla Tornesa i Borriol, desaparegut, l'últim d'atribució segura a Galeri (293-311). Finalment, el de Pilar de la Horadada deu correspondre a un emperador d'aquesta mateixa època i el de la Jana deu ser més tardà, possiblement del segle IV avançat.

LA VIA AUGUSTA

La xarxa viària romana en terres valencianes va establir un esquema que encara segueixen les principals carreteres actuals. Està constituïda bàsicament per un eix longitudinal, la via Augusta, que travessa de nord a sud el nostre país i uneix la majoria de les principals ciutats de l'època: *Saguntum*, *Valentia*, *Saetabis* i *Ilici*. Des d'aquest camí arranquen en la meitat septentrional una sèrie d'eixos transversals que en direcció oest permeten la comunicació de la zona costanera amb la vall de l'Ebre i la Meseta a través de les terres muntanyenques de l'interior. El més septentrional passava per Morella i Forcall, un altre seguia des de Sagunt per la vall del Palància, al centre arran-

Portada de l'opuscle del cronista Agustín Sales sobre la troballa del mil·liari de l'emperador Adrià (117-138).

El mil·liari va ser trobat el 1766 a l'altura del pont de Peris i Valero, en les obres de reparació del camí real de València a Xàtiva realitzades sota el regnat de Carles III.

cava un altre des de València per Requena i finalment –poc més enllà de la Font de la Figuera– des de la via Augusta seguia un últim camí cap a Andalusia.

El topònim via Augusta figura en cinc mil·liaris: en els de les Coves de Vinromà, Vilanova d'Alcolea i Borriol es conservava complet i en els de la Pobla Tornesa i Castelló de la Plana, incomplet. La presència d'aquest hodònim ens permet no sols confirmar-ne la utilització al llarg d'almenys tres segles, sinó també fixar el traçat general del camí. L'inici del còmput de les milles en el punt considerat el principi de la via (*caput viae*) devia estar situat a l'estació *Summo Pyrenaeo*, des d'on començava la numeració en direcció sud. Aquesta es conserva completa només en els mil·liaris de les Coves de Vinromà (278) i Vilanova d'Alcolea (283) i en el de Borriol pot restituir-se la xifra de 298.

La via Augusta va ser sens dubte l'eix principal de comunicacions de les províncies hispàniques amb Roma. L'emperador August degué iniciar-ne la construcció després de la visita a *Hispania* els anys 15-14 aC. Va ser jalonada amb mil·liaris erigits entre els anys 8 i 2 aC, que possiblement reflecteixen la seua construcció progressiva en dos grans trams: el primer des del *Summus Pyrenaeus* fins a *Castulo* (Jaén), i el segon des d'aquesta ciutat fins a *Gades* (Cadis), amb una duració aproximada dels treballs de 12 anys. La seua longitud total segons els itineraris de l'època és de 1.005 milles, és a dir, 1.488 km. Però a l'hora de fixar-ne el traçat fins a la vall del Guadalquivir, els enginyers d'August no seguiren el vell camí de Sierra Morena per Albacete, sinó que, com explica el geògraf Estrabó, la dugueren a *Carthago Nova*, desviant-la pel riu Vinalopó fins a la plana litoral on es troba *Ilici* (Elx). Des de Cartagena, la via Augusta es dirigia cap a l'oest per *Acci* (Guadix) i seguia per *Corduba* i *Hispalis* (Sevilla) fins a *Gades*. L'emperador la dotà d'un servei de posta, és a dir, de la infraestructura necessària per a garantir el transport públic.

De les vies romanes que travessaven les terres valencianes, la via Augusta és l'única de la qual els itineraris donen les distàncies entre les estacions de posta. Segons les xifres que transmeten, el còmput total del seu traçat per terres valencianes pot calcular-se, amb les correccions necessàries, en unes 275 milles (407 km). El seu traçat és en general millor conegut en el terç septentrional, on en trobem alguns trams ben conservats. Entre *Dertosa* (Tortosa) i l'estació d'*Aras*, que possiblement reflecteix en el seu nom el caràcter sagrat del *trivium* o encreuament amb el Camí d'Anníbal, hi havia 177 milles (262 km). Fins a *Valentia* la via segueix un traçat més o menys paral·lel a la costa en direcció SSO. Des de *Dertosa* segueix el corredor prelitoral de Godall fins a travessar el riu de la Sénia i entra en terres valencianes per Sant Joan del Pas. Després segueix el corredor central de les Coves de Vinromà per Sant Mateu fins a arribar al Pla de l'Arc, entre Bell-lloc i la Pobla Tornesa, on es conserva un tram de més de 8 km, un magnífic exemple de traçat rectilini seguint una referència orogràfica. Després descendeix per l'estreta vall de Borriol fins a la plana litoral, travessa el riu Millars i segueix un llarg traçat mal conegut per tota la comarca de la Plana Baixa fins a Almenara, des d'on es dirigeix de nou en un tram recte pel Camí Vell fins a *Saguntum*.

De *Saguntum* es dirigeix a *Valentia* en un llarg tram rectilini en el qual possiblement serveix de *kardo maximus* a la centuriació de l'Horta Nord. Al sud de *Valentia* exerceix la mateixa funció en la centuriació de l'Horta Sud. Des d'aquesta ciutat la via canvia la seua orientació cap al sud. Després d'envoltar l'Albufera i travessar el riu Xúquer, es dirigeix per Alzira i Manuel fins a Xàtiva, des d'on gira cap al SO pel corredor del riu Canyoles fins a la Font de la Figuera. Poc més enllà d'aquesta població devia estar situada l'estació d'*Aras*, des d'on hi havia 121 milles (179 km) fins a *Carthago Nova*. Des d'*Aras* la via gira cap al SSE i es dirigeix cap a Villena per a seguir el riu Vinalopó per Elda fins a *Ilici*, on possiblement servia de *kardo maximus* a la centuriació d'aquesta colònia. D'allí gira de nou cap al SSO i, després de travessar el riu Segura, ix de terres valencianes per Pilar de la Horadada cap a *Carthago Nova*.

ALTRES VIES

La segona en importància de les esmentades pels itineraris és una *via per loca maritima* que des de *Sucro* es dirigia cap a *Ilici*, és a dir, un camí que tenia el seu inici i el seu final en la via Augusta seguint la costa entre el riu Xúquer i aquesta ciutat del Baix Vinalopó. En el seu traçat estaven situats *Portum Sucrone*, possiblement Cullera, i les ciutats de *Dianium* (Dénia), la Vila Joiosa (*Allon?*) i *Lucentum* (el Tossal de Manises). És possible que aquesta via no fóra un camí carreter en tot el seu traçat, a causa de les dificultats orogràfiques que havia de salvar entre Dénia i la Vila Joiosa.

La tercera i última de les esmentades pels itineraris és una via transversal que tenia l'inici en la primera de les mansions de la via Augusta situada al sud de *Dertosa*, *Intibili*, per a dirigir-se per la comarca dels Ports de Morella cap a *Contrebia*, situada en la rodalia de *Caesaraugusta*. Ens en queda un magnífic exemple de *via per montes excisa*, és a dir, un camí tallat en la roca, en el paratge conegut de forma molt expressiva com la Roca Tallada, per on discorre el límit entre Castelló i Terol.

Els itineraris romans no esmenten altres vies transversals l'existència de les quals sembla indubtable: la que des de *Saguntum* es dirigia en direcció NO seguint la vall del riu Palància cap a *Caesaraugusta* per Terol; i la que des de *Valentia* es dirigia cap a l'oest per Requena i terres de Conca cap al centre de la península.

A més d'aquestes vies principals, la xarxa viària estava constituïda per altres de menor importància que comunicaven algunes ciutats entre si, com degué ser el cas d'*Edeta* (Lliria) amb *Saguntum* i *Valentia* i de *Saetabis* amb *Dianium*, per altres que comunicaven les terres de l'interior, les vies locals i els camins privats com l'esmentat en la inscripció rupestre d'Algímia d'Almonacid, on s'avisava al caminant que es trobava en el camí privat (*iter privatum*) de Marc Bebi Severí.

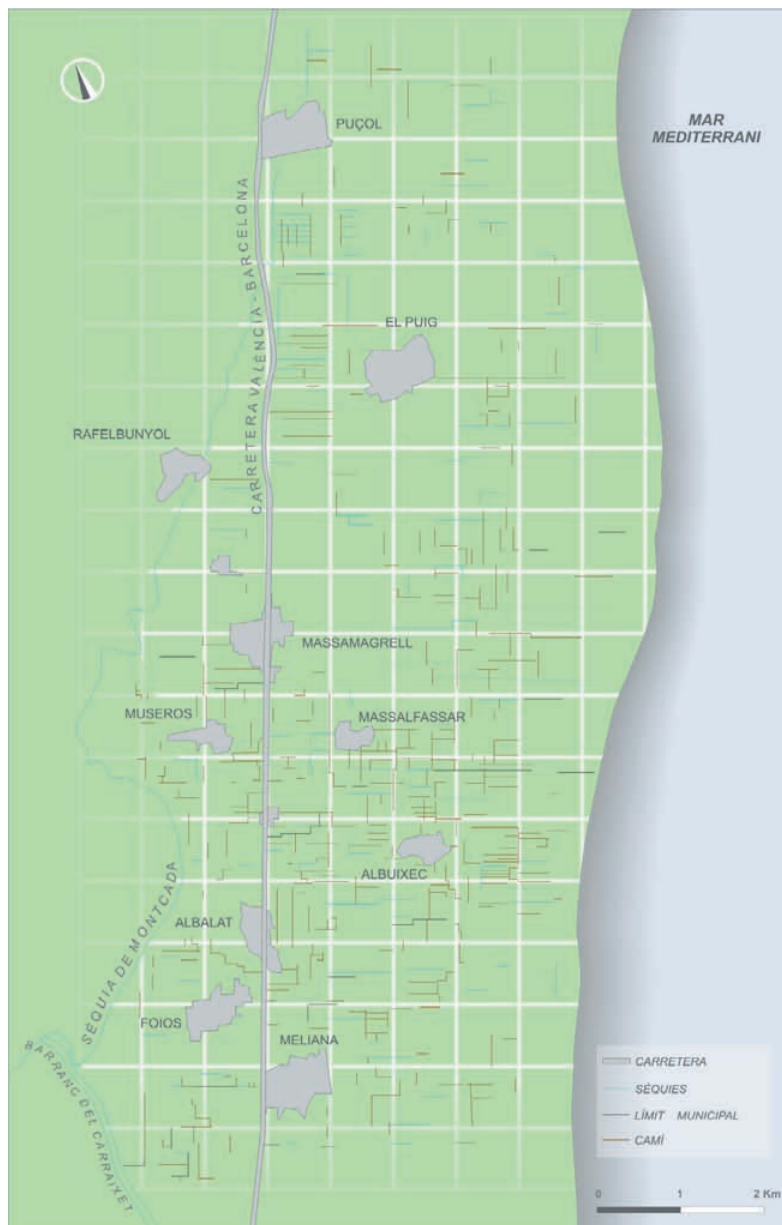
LES CENTURIACIONS

Probablement la imatge més coneguda del paisatge rural romà siga la parcel·lació geomètrica. El sistema, anomenat centuriació, era una pràctica d'origen militar però amb una aplicació majoritàriament agrària. Inicialment s'utilitzà per al repartiment de terres en els assentaments colonials, però amb el temps el seu ús es va estendre a tota divisió agrària. La seua aplicació implicava la reestructuració d'un territori amb la finalitat de posar-lo en explotació. Les operacions de transformació que s'hi realitzaven eren de major impacte ambiental que la simple regularització, ja que podien incloure la desforestació, la construcció d'una xarxa viària, d'una ciutat, d'assentaments menors, d'una infraestructura hidràulica, etcètera. La parcel·lació romana es presenta com una estructura regular, repetida, d'orientació constant, fundada sobre l'encreuament d'eixos perfectament rectilinis, traçats a intervals idèntics i paral·lels a dos eixos majors: el *kardo maximus* (KM) i el *decumanus maximus* (DM). Tota operació d'agrimensura generava documents escrits, mollons de pedra que fixaven els límits del territori dividit (*cippus terminalis*).

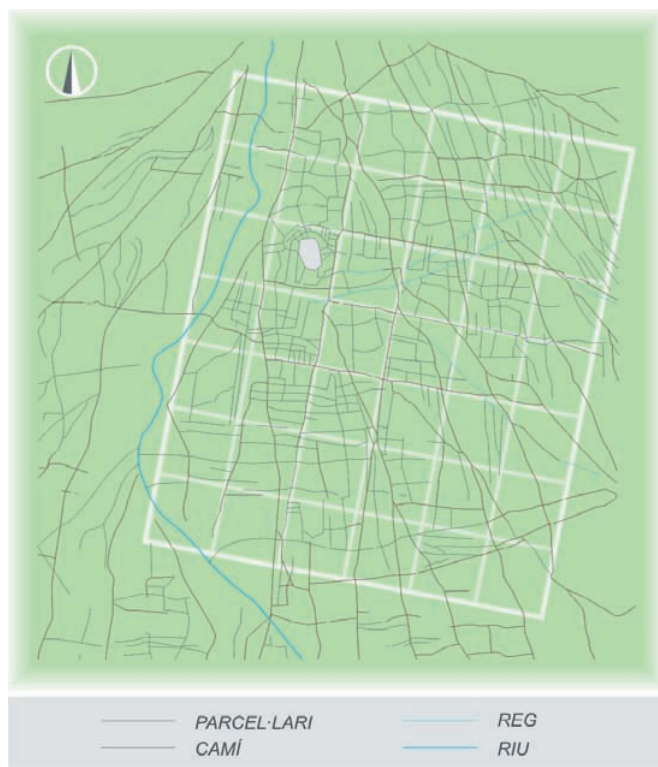
La divisió geomètrica del terreny podia fer-se utilitzant unitats quadrades o rectangulars. La centuriació consistia en la divisió regular del territori en grans quadrats, les centúries. La centúria estàndard era un quadrat de 20 *actus* (35,5 m) de costat (710 x 710 m), els límits del qual eren camins; dos *actus* quadrats equivalien a un *iugerum*. L'origen del nom rau en el fet que inicialment es repartia entre 100 propietaris, a cada un dels quals s'adjudicaven 2 *iugeri* (2.523 m²), que equivalen a 1 *heredium*. La divisió per *strigas et scamna* era el sistema més antic de divisió agrària. Eren rectangles que podien disposar-se de forma diferent. Les subdivisions entre propietats s'establien per mitjà de *rigores*, és a dir, de línies divisòries que no es basaven en camins. També hi havia divisions per altres mòduls rectangulars i per quadrats atípics, és a dir, diferents a 20 x 20 *actus*.

La centuriació de l'Horta Nord, segons Cano. [Tractament gràfic A. Sánchez].

El territori de la colònia de *Valentia* va ser parcel·lat geomètricament prenent com a eix possiblement la Via Augusta.

Encara que hi ha referències anteriors sobre les centuriacions en terres valencianes, com les de R. Chevalier el 1961, que cita indicis a València, i de García y Bellido el 1972, que publicà una breu nota sobre la centuriació d'*Ilici*, el veritable inici de la investigació pot situar-se el 1974 amb la publicació de l'obra *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, dirigida per V. M. Rosselló, on s'estudiaven, entre altres, els cadastres de Castelló de la Plana, l'Horta Nord, *Ilici* i el Vina-lopó. Amb posterioritat es publicaren altres treballs com el de Bazzana sobre parcel·lacions a la Plana; de Rosselló a Caudete i Villena; de Pingarrón a l'Horta Sud; i de Ponce a Sax. En els últims anys, Ariño i Gurt en col·laboració amb altres autors i González Villaescusa han realitzat una revisió d'alguns d'aquests treballs.

Restitució de la centuriació d'Elx, segons Gurt i altres. [Tractament gràfic A. Sánchez].

Este és sens dubte el millor exemple conservat de parcel·lacions geomètriques romanes al País Valencià.

LES PRINCIPALS CENTURIACIONS VALENCIANES

De nord a sud, la parcel·lació de Castelló de la Plana estudiada per López Gómez el 1974 sembla clarament medieval, possiblement del segle XIV. Ni les seues característiques morfològiques ni el mòdul permeten atribuir-li un origen romà. Les referències documentals a l'amollonament de la Devesa de Castelló i els topònims que designen els camins apunten en la mateixa línia. Entre Castelló de la Plana i Nules, Bazzana ha identificat vestigis de parcel·lacions i d'un itinerari que considera preromà que hi pot estar relacionat. El conjunt és una juxtaposició de parcel·lacions menudes i divergents, en ocasions parcialment solapades, on el mòdul és de 1.160 m, és a dir, de 32 *actus*. El canvi successiu d'orientació dependria del curs del camí preexistent, el Caminàs. Però aquests canvis d'orientació corresponen més aviat a diversos parcel·lars d'extensió reduïda, en els quals el mòdul no és uniforme i la retícula no és estrictament ortogonal, sinó que està molt adaptada al terreny i condicionada per les línies de drenatge.

En la comarca de l'Horta Nord es conserven vestigis de la centuriació coneguda com de la séquia de Montcada. Els vestigis geomètrics van dur Cano, el 1974, a plantejar l'existència d'un parcel·lar del qual la via Augusta, pràcticament coincident amb la carretera de Barcelona (N-340), podia ser el *kardo maximus*. Molts dels límits cartografiats concorden amb divisòries dels municipis actuals, recetes i formant angles rectes, i amb les séquies i obres de drenatge. La màxima densitat d'empremtes es conserva entre Meliana i Massamagrell. Albalat assenyalava l'eix de la parcel·lació, que tindria un total de 120 centúries (6.048 ha). Posteriorment, Sales, que ha estudiat el regadiu de la séquia de Montcada, proposa un nou *kardo* en una línia recta que uniria el monestir del Puig i el pont de la Trinitat de València, i destaca també que aquesta séquia ha de ser posterior a la centuriació. González Villaescusa, que ha revisat aquesta centuriació, assenyalava la presència d'un mòdul de 706 x 706 m i

destaca també que no té cap relació amb el sistema de regadiu existent a la zona, a causa de la incoherència del parcel·lari amb l'estructura general d'irrigació.

A la comarca de l'Horta Sud, Pingarrón va estudiar una reduïda centuriació alineada amb l'itinerari del Camí Reial de Madrid que possiblement segueix la via Augusta i s'estén entre Benetússer i Silla. L'eix de la carretera N-340 és paral·lel a l'esquema d'unes 10 o 12 centúries que comprenen entre 3.000 i 4.200 ha. Camins secundaris, séquies, límits municipals i algun antic mur conserven les empremtes centurials. L'especial situació geogràfica permet pensar en una probable bonificació de la vora de la propera Albufera, ja que alguns components del sistema de regadiu de Favara s'adapten a la geometria parcel·laria. Aquesta parcel·lació, que alguns autors consideren insegura, ha sigut revisada per González Villaescusa, el qual assenyala la presència d'un mòdul de 706 x 706 m, la prolonga al nord del riu Túria i en proposa la identificació amb la que s'efectuaria en temps de la fundació colonial de *Valentia* l'any 138 aC.

La centuriació d'*Ilici*, estudiada per González Pérez el 1974, és la més espectacular del País Valencià amb les seues 225 centúries (11.340 ha), el seu centre situat en la ciutat i els límits fossilitzats en la xarxa viària i urbana actual. El *kardo maximus*, orientat de N a S, segueix un carrer de la població i la carretera de Dolores fins a l'Alcúdia, per la qual cosa devia ser un tram de la via Augusta. El *decumanus maximus* coincideix amb el Camí de Viscarra, i les séquies de reg mostren molts rastres coincidents amb la quadrícula cadastral, com la séquia Major que presenta trams en ziga-zaga. La parcel·lació es conserva de manera més perfecta en la zona més valuosa i ocupada, és a dir, la regada. Aquesta restitució inicial va ser criticada per Corzo, el qual en va corregir l'orientació. Posteriorment, Gorges va donar per bones les dues propostes i les va posar en relació amb dos assentaments colonials consecutius, l'un de Cèsar i l'altre d'August. L'última revisió efectuada per Gurt, Lanuza i Palet confirma la proposta de González, fixa una orientació de 7,5° respecte del nord geogràfic, estableix un mòdul canònic de 710 x 710 m i considera possible una extensió major que la indicada per aquell, des de la serra fins a l'albufera, amb l'ocupació de tota la plana d'Elx. Pel que fa a les relacions morfològiques entre la ciutat i el parcel·lari, la colònia es localitza aproximadament en el centre de la *pertica*, encara que les orientacions són diferents, fet que pot explicar-se perquè *centuriatio* i trama urbana no naixen simultàniament en el temps. Tanmateix, les dues estructures no s'organitzen de forma independent, ja que la ciutat ocupa l'espai de mitja centúria.

Finalment, pel que fa a les quatre parcel·lacions estudiades per Rosselló entre Caudete i Villena, González Villaescusa ha assenyalat el seu possible origen medieval. Aquest mateix autor ha indicat l'existència d'una centuriació a Lliria amb un mòdul de 706 m, de la qual a penes queden empremtes. Finalment, les parcel·lacions estudiades per Llobregat al Pinós, formades per unes 25 centúries, i per Ponce a Sax, amb unes 2.500 ha, no han sigut revisades.